

KRUPPA TAMÁS

EGY UNITÁRIUS ÉNEK TANULSÁGAI

SZŐLŐSY ISTVÁN HISTÓRIÁS ÉNEKE 1635-BŐL

Szölősi István éneke 1635-ben jelent meg Kolozsváron. Az ének többé-kevésbé hűen követi Jacobinus János 1595-ben Kolozsváron kiadott *Brevis enarratio* című, tehát latin nyelvű, a havasalföldi hadjáratról beszámoló Nyugat-Európában is meglehetősen elterjedt művét. Azt is tudjuk, hogy a két fordítás nem függ közvetlenül egymástól, Szölősi ugyanis szabadabban bánik anyagával, egyetlen jelentősebb részletet hagy csak ki, viszont több helyen is hozzátold. A *Régi Magyar Költők Tára* sem a szerzőről, sem arról a személyről – Hári Mihályról – nem tud semmit. Mindössze ennyi, amit a két forrásról megtudhatunk, és amit a szakirodalom meg tudott állapítani.¹

Újabbán előkerült adatok alapján azonban kísérletet tehetünk a szerző és patrónusa azonosítására. Az Országos Levéltár Acta Ecclesiastica anyagában fennmaradt egy Szölősi István nevű kolozsmonostori perceptor levele, aki a kolozsvári bírának feleségével és annak rokonaival való viszályáról számol be, ebben jelölve meg a tisztségről való lemondásának fő okát.² A levélíró arra is utal, hogy lemondásában közrejátszik előrehaladott kora, több kollégájának haláláról szólva ugyanis megjegyzi, hogy neki sincs sok hátra, és éppen ezért az általa őrzött konventi pecsétet is átadja.³ A *Rövid historia* ars dedicatoriájának szerzője munkájában szintén említi életkorát, amikor az 1595-ös eseményekről szólva megjegyzi, hogy azokat már felnőtt fejjel érte meg. Ebből arra következtet az RMKT, hogy a kiadás évében, 1635-ben már koros ember lehetett. Van tehát egy nevünk, amely megegyezik az ének szerzőjével, ráadásul egyezik a hely, Erdély, illetve Kolozsvár, ráadásul a levél megírásának időpontja, 1622. november 25. viszonylag közel esik a kiadás 1635-ös időpontjához. Foglalkozása alapján az is feltételezhető, hogy a kolozsvári perceptor litterátus ember, személye tehát szintén szóba jöhet versszerzőként. A levélből kiderül, hogy Szölősi protestáns: kolozsvári ekkleziáról beszél, illetve egy margináliában arról, hogy lemondásának ügyében levelet írt a püspöknek is.⁴ Felekezeti hovatartozása szerint vagy

1 RMKT XVII/1, 519–520.

2 MOL, Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, E150 Acta Ecclesiastica Irregestrata 30.t 233. sz.

3 „...az convent pecheitit az sacristiaival egi?t ma kegielmeteknek kezeben ayanlom megh eó felsege provedeal felölle.” 425r.

4 „Ezen dologhrol az mit irtam p?speók urameknak azt sem titkoltam hanem pariaiat k?ltem kegielmeteknek.” 425r.

kálvinista, vagy, és ez utóbbi a valószínűbb, unitárius lehet. Ennyi derül ki tehát a levélből, amely alapján feltételezhetjük ugyan a levélíró és az énekszerző személyének azonosságát, egyértelműen bizonyítani azonban csak további adatok segítségével tudjuk.

Az 1620-as években az unitárius felekezet igen erős Kolozsváron, amelyet az itt működő kollégium is bizonyít.⁵ A kollégium Közép-Kelet Európa legjelentősebb ilyen jellegű intézménye, amellyel kapcsolatban a szerencsének is köszönhetően az általunk tárgyalt időszakból egy adatokban rendkívül gazdag forráscsoport, a kollégium fasciculusai is ránk maradtak. Ez tulajdonképpen egy olyan napló, amelybe a mindenkori iskolafőnök az iskolát illető számadásszerű feljegyzéseit vezette be. Így természetesen azt is, ha a kollégium pénzbeli vagy természetbeli adományt kapott. Az adományozók közt több Szőlősi nevű személyt is találunk, köztük egy Szőlősi István nevűt 1626-ból.⁶ Gondolatmenetünket felekezeti hovatartozásáról alátámasztani látszanak azok az adatok, amelyek Hári Mihály személyével kapcsolatban kerültek elő. Az ő neve ugyanis szintén szerepel a kolozsvári unitárius kollégium fasciculusaiban. Olyan emberként kerül elének, mint aki huzamosabb időn keresztül támogatja a kollégiumot éppen abban az időszakban, amikor Szőlősi neve is megjelenik, vagyis 1626, 1628, 1629 és 1638-ban. 1641-ben már nem él, csak relictája vagyis özvegye.⁷ Szőlősihez hasonlóan ő is hivatalt visel, mert nevét megtaláljuk a kolozsvári százak tanácsa képviselői között 1623-ban.⁸

A fentebbi adatok fényében bizonyosra vehetjük, hogy az énekszerző és a levélíró kolozsvári perceptor egy és ugyanazon személy. Ezt erősítik a Hári Mihállyal kapcsolatos adatok is, hisz elképzelhetetlen, hogy egyszerre két Szőlősi és két Hári éljen egy időben és egy helyen. Ha elfogadjuk, hogy a két név azonos az énekszerzővel, illetve támogatójával, felmerül az az izgalmas kérdés, vajon mi lehet az oka annak, hogy antitrinitárius szerző népszerűsíti a katolikus Báthory Zsigmondot? Szőlősi a következőképpen indokolja az ének szerzését:

„Ha kik gyönyörködnek régi Chronikákba
Hiszem, hogy ujjaknak nyilván értésében
Serénybek mely hadak lesznek idejekben

...

5 Gál... *A kolozsvári...*

6 A Szőlősi családról vö. *Fasciculus rerum scholasticarum collegii claudiopolitani unitariorum, I. 1626–1648*. Prep. Edit Dományházi. Szeged, 1997. 63, 67, 68, 70, 74, 75, 153, 177. Istvánról: 63. (A továbbiakban: *Fasciculus*). A fasciculusokra Dományházi Edit hívta fel figyelmet, amit ezúton is hálásan köszönök.

7 *Fasciculus...* 65, 73, 78, 113, 149.

8 Binder Pál: *Közös múltunk*. Bukarest, 1982. 302.

Ezt nem illik senkinek meg utálni,
 Nem sok dolog könnyü által olvasni,
 Maradékink itt megh tudgyák tanolni,
 Mint kell Hazánk határit óltalmazni.

...

Hogy ne mehessen feledékenségben,
 Iámboroknál légyen emlekezetben.”⁹

Históriás éneknek e két célból történő szerzése nyilvánvaló közhely, nem is jutunk közelebb a mű születésére vonatkozó kérdésünk megválaszolásához. Anynyit talán mégis elárul Szólósi, hogy a vers megszületését bizonyos hadi események indokolták, éppen ezért vette elő a havasalföldi hadjárat történetét. Még azt is megkockáztathatjuk, hogy valamilyen törökkel szembeni fegyveres konfliktus áll a háttérben, máskülönben nem Báthory Zsigmond török elleni győztes hadjáratára esett volna a választása. Az RMKT feltevése szerint létezett egy korábbi, ránk nem maradt kiadás, amit a 181. versszak bizonyít, ahol azt mondja a szerző, hogy a hadjárat után „néhány üdövel” szedte írásba művét. A „néhány üdö” kifejezésbe véleményünk szerint elég tág időhatárok férnek bele, az *authoris dedicatio* viszont a fentebbi feltételezés ellenkezőjéről győz meg:

„Minapi irásom tölled el titkolni
 Nem akartam, söt ma ki nyilatkoztatni
 Ieles lött harczoknak meg olvasasába

...

Adtam azért néked igaz szeretetből
 Kit Magyar ighiben szedtem Deák nyelvből”

A „minap” a „néhány üdövel” szemben nem utalhat évtizedekkel ezelőtti eseményre, ha pedig mégis abból indulunk ki, amit az RMKT feltételez, akkor arra kell gondolnunk, hogy ez a munka 1598-ban, ill. előtte, vagy 1601-ben, Zsigmond visszatérésekor született. Erre viszont semmilyen bizonyítékunk nincs, és azt is nehéz elhinni, hogy amíg Zsigmond hatalmon volt, addig különös hangsúlyt kellett volna fektetni arra, hogy az utókor ne felejtse el a néhány vagy akár egy évvel korábban kivívott nagy diadalt. A ránk maradt többi ez idő tájt keletkezett ének erről nem is beszél. 1598 után viszont nem valószínű, hogy egy unitárius szerző példaként akarta volna beállítani az Erdélyre oly nagy pusztulást hozó fejedelmi uralmat. Ilyet még a Báthory Zsigmondban a végsőkéig reménykedő Baranyai Decsi János sem tett. Az tehát, hogy azt az időt már felnőtt fejjel érte meg a szerző, előrehaladott életkorán kívül semmi mást nem bizonyít. A dedica-

9 RMKT XVII/1, 58.

toria véleményünk szerint inkább azt sugallja, hogy Szőlősi nem sokkal az 1635-ös kiadást megelőzően szerezte énekét. Munkájának tehát nem a tizenöt éves háború eseményeihez, hanem I. Rákóczy György korához van köze.

Mivel az ének semmilyen konkrét fogódzót nem nyújt a keletkezés idejével kapcsolatban, kénytelenek vagyunk az 1635-ös év erdélyi eseményeihez fordulni. 1635-ben születik az első olyan törvény a szombatosok ellen, amely – jóllehet ekkor még csupán a Bethlen által hozott törvényeket erősíti meg – az első lépés a szombatos felekezeti megfélemlítéséhez, illetve megsemmisítéséhez. Ennek nyilvánvalóan pénzügyi – szinte nincs olyan év, hogy ne nótáztatna valakit Rákóczi – és politikai okai voltak. 1633-ban fogják perbe a másik potenciális trónkövetelőt, Zólyomi Dávidot.¹⁰ Ugyanebben az időben léptetik fel a portán hívei a fejedelemmel szemben a szombatos Székely Mózeset.¹¹ Zólyomi Dávidot sikerül ugyan Fogarasba záratni és élete végéig tömlöcben tartani, Székely Mózeset azonban nem, és azt sem sikerül Rákóczynak portai követői révén elérni, hogy szállítsák Ázsiába. Székely Mózes esete szépen mutatta meg azt, hogy a porta Rákóczy sakkban tartására bátorította Konstantinápolyban, de igazán komolyan nem gondol arra, hogy föl is használja.

A Székely Mózes ügygel párhuzamosan éleződik ki ellentéte Bethlen Istvánval. Itt most nem részletezendő okok miatt a szakítás 1636 januárjában következik be, de már az előző év végén kitapintható a feszültség a két fél között. Székely Mózesről eltérően, Bethlen neve nagyon is jól cseng a porta urainak fülében, és már az 1635-ös évben megfordulnak Bethlen megbízottai Budán, ahová éppen akkor kerül a fejedelemmel szemben ellenséges érzelmeket tápláló Naszuhpasazáde, aki figyelmen kívül hagyva Konstantinápolynak a status quot megtartani igyekvő magatartását, kész katonai támogatást is nyújtani Bethlennek.¹² Természetes, hogy ebben az eseményekben rendkívül gazdag 1635-ös évben fölerősödnek az aggodalmak egy esetleges török háborúval kapcsolatban, ami be is következik 1636-ban. Az ellentéteknek egy Szalonta melletti csetepaté vet csupán véget.

Az 1630-as évek elején történeteknek voltak azonban belpolitikai vonatkozásai is. Éppen az 1635-ös év az, amikor Székely Mózes ügye – hála portai támogatóinak – újra reflektorfénybe kerül Bethlen Istvánéval együtt. Tudjuk, hogy a kálvinizmus hagyományos formáját államvallássá tenni szándékozó Rákóczy a Lengyelországban megjelent szociniánus szellemű unitárius könyvek megcáfolására először Alstedet, majd Bisterfeldet¹³ kérte fel 1636-ban, a zsidózókkal való leszámolás keretében. Következő áldozata a szombatoság szülője, az unitárius

10 EOE, X, 177–178, 184–188, 193–196, 200, 205–206.

11 EOE, X, 180, 188, 193, 197, 199, 200, 212–216, 218, 219.

12 *Erdély története I–III.* Szerk. Makkai László, Szász Zoltán. Bp. 1987. I. 701–702.

13 Szilágyi Sándor: *II. Rákóczy György.* Bp. 1893. 310–316.

egyház lett volna, amely éppen ezért kétségbeesetten próbálta magát tisztázni a szombatosság vádjá alól.

Ezekben a rendkívül mozgalmas években gyakran idéződött fel Báthory Zsigmond példája, és hogy a fejedelem jól megtanulta az exemplumot, azt Bercsényi Imrével, a császári küldöttel 1634-ben folytatott tárgyalásai mutatják. A török ugyanis lengyelországi hadjáratához katonákat kért Rákóczytól, aki ezért roppant kínos helyzetbe került. Mikor a követ Erdély álláspontját kérdezte a fejedelemtől, az Báthory Zsigmond példáját idézte fel, és azt felelte, hogy ha a török nem tágit, akkor kénytelen lesz, még ha csak jelképes nagyságú kontingenst is, Konstantinápoly rendelkezésére bocsátani.¹⁴

A *Historia* nagyon nehéz dologra vállalkozott: annak az erdélyi fejedelemnek az emlékét idézte fel, akit enyhén szólva nem lehetett ariánus-barát politikával meggyanúsítani. Annak az erdélyi fejedelemnek a hadjáratát állította exemplumként, aki Erdély másfél évszázados történelmében egyetlenként vezetett győztes hadjáratot az országon kívül a török ellen, ráadásul éppen akkor, amikor utódja mindenáron arra törekedett, hogy a törökkel való konfliktust elkerülje. Annak az erdélyi fejedelemnek a példáját idézte fel, aki országát éppen a török elleni harc által sodorta pusztulásba. Szőlősi műve ezzel a talányos és többértelmű példázattal buzdít a harcra. Azt nem tudjuk, hogyan fogadta a fejedelem Szőlősi gesztusát, néhány évvel később azonban elkezdődött a szombatos felekezettel való leszámolás, amely tovább szűkítette az unitárius gyülekezet mozgásterét is.

Függelék

1622. november 25. Kolozsvár¹⁵

Szőlősi István kolozsvári tanács

MKA E 150 Acta Eccl. Irreg. 30t. 233. sz. Eredeti

Eltemigh ualo szolgalatomban. Ilÿ szomorú es keözönsegesen keserues alapatunkbanis az en el tauozot felessegem es annak nemely tanáchiosi ez oraigh eóregbittuen bumat mas bossu allasnal iobnak iteluen, Istenteól, az ecclesia es politibeli eór alloktol (kiknek kezekbeól szokta az Isten az vettkeben megh nem feddet, el veszet lelkeket kiuanni) várnóm fwggenem. Azert ennie sok ideigh sokat twrtem teóróttem szenuettem, es az reconciliatioba, az vrnak ili nagi haragianak ostoranak ideien, omnem mouendo lapidem faradoztam, sokszori remensegh adasokba defraudaltattam. Ez idó alat sok atiamfiaual egiwt kedues collegaim el halanak raitam aszer, nem lehetek keszwlettel szeórnien lóueóldóz nem varakodik

¹⁴ EOE IX, 202.

¹⁵ A szöveget betűhű átírásban közöljük, a központozást a mai helyesírási szabályok szerint alkalmaztuk.

a halál. Maid belenkis akad a nylaba; kiert kenszeritem a keóniórgóssemmel kegyelmeteket auagi redealtassa, auagi szolgaltasson teóruent; mert hogi ili keózel szemem lattara ennÿ sok ideigh eó chiak az ili keózel szemem lattara ennÿ sok ideigh eó chiak az legeniek keóztót a houa teóbbenis iarnak, eÿel nappal Istennek bosszusagara;¹⁶ az en gialazatomra gieótrelnemre heuerien az giasz szine alat azoknak tragarsagokat halgassa. Hwti melle ne ieóÿon, lehetetlen touab szenued(nem)¹⁷ valamint iarok, de hogi ezt tauoztassam, ha hamar sem tórueni se a reconciliatio nem leszen; iob tauul lennem az vam propositumom, mindene-met ide hagiuan, az conuent pechietit az sacristiaual egiewt ma kegielmeteknek kezeben aÿanlom megh eo felsege prouedeal feleolle. A perceptorsagot másra bizom, bizoni nekem semmihez keduem ninchi, ha mi keues napom megh hat-ra vagion, chiendesb helien kiuanam vegezódni. Hogi penig senki ne vellie ez vilaghi mulando ion kapasomat, en megh izentem az aszonnak, soha nekem az eó attiafiatol marat chiak egi penzet se aggia, akar houa tegie. Hogi en az eletem iobbításara, meniere Isten ilÿ giarlo edennek erót ád, az szeretettel bekeuel ualo lakásra kesz uoltam. Im ez oda kwldeót signaturabolis, kit regen az en szerelmes iambor igaz io hirrel emlekezetel ki mult collegamnak ha fogot uolna, irtam volt. Eszebe veheti kegyelmetek. Megh mostis eleotte az ut, ha addigh siet, meddigh a halál vagi egieb akadali ér bennwnket. Kegyelmeteknek uram aggion orat, uagi a teoruenire, uagi az en el buchiuzasomra megh szolgalom. Tarchia megh Isten io egessegebe kegyelmeteket

Kegyelmetek szegeni
El busult szolgálja
Zeóleósi Istuan

P.S. Ezen dologhrol az mit irtam pwspeok urameknak azt sem titkoltam hanem pariaiat kwlttem kegyelmeteknek

CÍMZÉS: Ad manus amplissimorum virorum dominorum primarii et regii iudicum colosuariansium

Más kézzel: Ex resolutione amplissimi senatus. Emlkezünk rea, hogÿ kegyelmed feleségével eoswe haborodwan es ugian seiunctioban léuén, intettük wala kegyelmedet, hogÿ kegyelmed feleségeuel in gratiam reuidealna. Im ertiük mostanis az kegyelmed kiwansagat és az bekességhre inclinalt elméjét. Mi azert abban ellent nem tartunk (az aszonnak es attiafiainak kedueket kereswén). ha re-deal, es megh bekelhetik kegyelmed vgyanassal.

Anno 1622 die 24 novembris

16 Marginália: itt director vrainnakis volna mogiok a vigjazasba

17 Tollban maradt

OLOSZ KATALIN

FOLKLÓRGYŰJTŐ DIÁKOK A KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS KOLLÉGIUMBAN A 19. SZÁZAD VÉGÉN ÉS A 20. SZÁZAD ELEJÉN

A magyar népköltészeti gyűjtések története bőségesen szolgáltat példát arra, hogy a népi kultúra szellemi javainak tekintélyes hányada közös erőfeszítések árán, társadalmi gyűjtés útján vált ismertté. Elég, ha a 19. század első nagy reprezentatív népköltési gyűjteményeire hivatkozunk: a *Népdalok és mondák* három kötetére (1846–1848), a *Vadrózsákra* (1863), vagy a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetére (1872), melyeket egytől egyig gyűjtési felhívások nyomán begyűlt népköltészeti anyagból szerkesztett összesítő kiadvánnyá Erdélyi János, Kriza János, illetve Gyulai Pál és Arany László.

Folklórgyűjtésünk történetében az sem ritka, hogy diákok vállalkoztak – önszántukból vagy egy-egy tanár buzdítására – népköltészeti adatok összehordására. Példákat ez esetben is a gyűjtések korai időszakától kezdve folyamatosan idézhetünk, jószerevel napjainkig. Idézhetjük a nagyenyedi diákok Gáspár János által szervezett gyűjtőmozgalmát a 19. század negyvenes éveiből¹, Erdélyi János magyar népmesekiadványát 1855-ből, melynek anyagát ugyancsak diákok gyűjtötték², vagy a sárospataki joghallgató, Pap Gyula palóc népköltési gyűjteményét³. Hivatkozhatunk a kolozsvári református kollégium diákjainak példájára, akiket Gyulai Pál ösztönzött népdalgyűjtésre rövid kolozsvári tanárkodása idején (1858–1862). És idézhetjük Szabó Sámuel tanítványainak példáját a 19. század hatvanas és nyolcvanas éveiből, akik a marosvásárhelyi, illetve a kolozsvári református kollégium diákjaiként tekintélyes mennyiségű népköltészeti anyagot hordtak össze.⁴

A folklórtudomány a 20. század folyamán is igényt tartott a diákgyűjtők közreműködésére: a tudományos igényű gyűjtések mellett, azokkal párhuzamosan folklórgyűjtő diákok, kisebb-nagyobb iskolások gyűjteményei tették lehetővé a magyar népköltészet minél alaposabb, regionális megismerését. Hivatkozhatunk itt Szendrey Zsigmond nagyszalontai tanítványainak hatalmas gyűjtemé-

1 Gáspár János és diáktársainak gyűjtése elhalványodott, ma csak a gyűjtőmunka tényéről van tudomásunk. Vö. Vita Zsigmond: *Gyermekirodalmunk bölcsőjénél.* = Uő.: *Tudományról és cselekedettel.* Tanulmányok. Bukarest, 1968. 265.

2 Erdélyi János, *Magyar népmesék.* Pest, 1855.

3 Pap Gyula, *Palóc népköltészetek.* Sárospatak, 1865.

4 Szabó Sámuel gyűjteményének megjelentetése folyamatban van.